

NOI TRACII

BULETIN CIRCULAR TRACOLOGIC
al
CENTRULUI DE STUDII ISTORICE DE LA VENETIA

Secretariatul de redactie: MILANO, via Larga 11

DIRECTOR - FONDATOR: PROF. Dr. CONST. I. DRAGAN

Redactor: Prof. MANOIL HAIVAS.

MOMENTE DIN LUPTA POPORULUI ROMÂN PENTRU FORMAREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR

Acad. prof. ȘTEFAN PASCU

BUREBISTA

DROMICHETES
(Reliefuli, metal patinat)
de Gheorghe ADOC
1976

Istoria popoarelor și națiunilor s-a desfășurat și se desfășoară în jurul unor coordonate esențiale care a constituit și constituie adevărate coloane de susținere a edificiului lor național. Coordonatele fundamentale ale istoriei poporului român pot fi definite cu limpezime, ele fiind evidente și pregnante pentru orice cunoscător și observator obiectiv. Mai întâi este legătura îndestructibilă, contopirea oamenilor cu locurile, cu glia strămoșesacă. Vigoarea dovedită în păstrarea ființei naționale, dârzenia și temeritatea cu care poporul și-a înfruntat răuvoitorii și neprieteni, înțelepciunea cu care a știut să învingă momentele de răscruce sînt alte coordonate însemnate ale istoriei noastre. S-ar putea adăuga acestor trăsături definitorii încă una, anume că poporul nostru n-a manifestat niciodată dorința de a cuceri sau cotropi teritorii străine ce nu-i aparțineau, ci și le-a apărat totdeauna pe ale sale, cele ce-i aparțineau de drept. De la nașterea sa și pînă în vremurile noastre, poporul român a fost silit să ducă o continuă luptă pentru libertate, dreptate, independență și unitate. Numeroase jertfe umane și sacrificii materiale au fost necesare pentru biruința deplină, în vremurile socialismului, a acestor mari idealuri umane. Istoria poporului nostru a fost în fapt, așa cum este concretizată veridic și obiectiv în Programul Partidului Comunist Român, „istoria unor neconținute lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate și dreptate socială, pentru apărarea ființei naționale și neatîrnare, pentru progres și civilizație“.

Constituirea națiunii române și transformarea conștiinței de neam în conștiință națională la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor¹ a însemnat transformarea tendințelor firești într-o luptă activă și conștientă pentru unirea politică a tuturor teritoriilor locuite de poporul român: Principatele autonome Țara Românească și Moldova, Transilvania, aflată de la 1688 sub stăpânirea habsburgică, Bucovina, ruptă din trupul Moldovei în 1774 de același Imperiu habsburgic, Basarabia, anexată la 1812 Rusiei țariste.

Acte și acțiuni nedrepte, săvârșite abuziv, cu nesocotirea protestelor și chiar a încercărilor de rezistență armată. Nu s-a ținut seama de mișcările și răscoalele transilvănenilor care se împotriveau „jugului de fier” austriac ce luase locul „jugului de lemn” turcesc. N-au fost luate în considerare nici protestele bucovinenilor împotriva tirului samavolnic dintre Poarta otomană și Curtea din Viena cu privire la teritoriul ce nu le aparținea. Domnul Moldovei, Grigore III Ghica², a plătit cu viața temerara acțiune împotriva răpirii Bucovinei, dar bunii patrioți au continuat cu același curaj, lupta pentru anularea nedreptului rapt. Cu și mai multă hotărâre a continuat această luptă după 1786, când Bucovina a fost integrată Galiției, răpindu-i-se orice urmă de autonomie. Asemenea mișcări de nemulțumire constituiau motive de îngrijorare pentru Curtea din Viena, care recunoștea, prin glasul împărătesei Maria Tereza, că Austria se găsea la mare strâmtoare în privința hotarelor moldovene și își dădea seama că „era foarte grea rezolvarea lor onorabilă”³.

Situația a fost asemănătoare și în privința Basarabiei. Boierii basarabeni au înfățișat domnului Scarlat Callimachi, în nădejdea că va fi luat în seamă de cei ce au săvârșit nedreptatea, un protest energic împotriva ruperii din pământul Moldovei a regiunilor celor mai mănoase, „tot trupul și inima țării”. În încheierea plîngerii-protest, semnatarii au cerut restabilirea vechilor hotare, „precum de la moșii și strămoșii lor au apucat întregimea Moldovei, așa să rămână și de acum înainte”. Iar într-o scrisoare adresată țarului chiar în anul anexării Basarabiei, boierii moldoveni au arătat că „din cea mai adâncă antichitate, poporul moldovenesc, ca pogoștor al vechilor coloniști romani așezați în Dacia, s-a cîrmuit de legiurile sale autonome, moștenite de la străbunii săi romani”⁴.

Protestele, nemulțumirile și mișcările au continuat. Acestea s-au manifestat cu deosebire în două feluri: bejenia și răzvrătirea. Bejenia peste Prut a luat asemenea proporții, încît oficialitatea a fost cuprinsă de îngrijorare. Consilierul Baicov se plîngea că „țărani nemişcându-se în stare să suporte birurile grele și taxele nelegale, la care sînt supuși, sînt siliți să-și părăsească vetrele și să fugă peste Prut”⁵. Iar alt înalt funcționar rus, Milosevici, sublinia „mîhnirea și neliniștea poporului din cauza anexării țării către Rusia”⁶. Mîhnirea

și nemulțumirea au sporit și mai mult după 1829, cînd Regulamentul Voronzov desființa autonomia Basarabiei, înlocuind legiurile moldovenești și introducea limba rusă în toate actele publice.

Nemulțumirile și protestele împotriva dominației habsburgice asupra Transilvaniei și a anexării Bucovinei și Basarabiei erau întrutotul firești, întrucît marea majoritate a populației în momentul raptului, ca și după aceea, era formată din români. Potrivit statisticii oficiale austriece din 1760-1762, în Principatul Transilvaniei trăiau 66% români, 21% unguri și secui împreună, 11% germani și 2% alte naționalități. Aprecierea Mariei Tereza, care caracteriza Transilvania drept „principatul nostru românesc” (**Principatus noster Valachicus**) era întemeiată pe o realitate demografică cunoscută și recunoscută. Deși, datorită politicii de germanizare și maghiarizare pe de-o parte, iar pe de alta bejeniei masive din Transilvania spre celelalte țări românești — Moldova, Țara Românească, Bucovina, Basarabia și Dobrogea — proporția românilor ardeleni a descrescut, ei și-au păstrat situația majoritară absolută. În Bucovina, de asemenea, raportul dintre populația românească și naționalitățile conlocuitoare era evident favorabil românilor. La 1779 trăiau în Bucovina peste 75% români și mai puțin de 25% ruteni, huțani, armeni, germani și evrei. În ce privește Basarabia, potrivit catagrafiei oficiale rusești din 1817 (la cinci ani după anexare), românii formau 86% din întreaga populație, iar toți ceilalți împreună (ruteni, evrei, lipoveni etc.) abia ajungeau la 14%.

În asemenea condiții este pe deplin explicabilă și cu totul firească orientarea celor trei provincii înstrăinate, Transilvania, Bucovina și Basarabia, spre cele două Principate române autonome, Țara Românească și Moldova și apoi, după Unirea din 1859, spre România. Cu totul explicabile și potrivite cu legitățile istorice sînt tendințele de unitate politică și statală a teritoriilor locuite de același popor, animat de aceleași aspirații de libertate și unitate, înfruntînd măsurile opresive ale oficialităților anexioniste. Tot ce se întimpla de seamă, în întreg veacul XIX și la începutul celui următor, în Principatele române și apoi în România stîrnea ecouri și mișcări de solidaritate națională, după cum stîrnea aceleași manifestații la întregul popor român tot ce se petrecea mai de seamă în provinciile înstrăinate.

Revoluțiile din 1821 și 1848 au prilejuit asemenea manifestații de solidaritate. În timpul revoluției de la 1848 și în anii următori, revoluționarii români au fost animați de ideea reconstituirii „Daco-României”. Un congres general al tuturor românilor se proiecta la București în vara anului 1848, „pentru ca întreaga națiune română să alcătuiască un singur stat, un singur popor de frați”, spre „viitorul fericit al României întregi”. Aceste idei au fost pre-

zente în acțiunile ardelenilor, muntenilor, moldovenilor și bucovinenilor, în protestele și proiectele de program ale revoluționarilor moldoveni și bucovineni făurite la Cernăuți în august 1848. Foia **Bucovina**, editată de frații Hurmuzaki⁷, prin ideile propagate și prin colaborării săi, devenise tribuna mișcării pentru „Daco-România”, care, pe temeiul legăturilor naturale ale aceleiași naționalități, ale istoriei, religiei, obiceiurilor și multor altor legături de familie, trebuia să cuprindă toate teritoriile locuite de români, precizându-se și provinciile înstrăinate „care s-au luat de la noi cu călcarea drepturilor neamului”.

Înăbușirea revoluției nu a însemnat zădărnicierea proiectelor și strădaniilor poporului român pentru înfăptuirea programului de la 1848: libertate și unitate. Dimpotrivă, deceniul care a urmat a însemnat pasul hotărâtor spre cea de-a „doua revoluție”: Unirea principatelor. Emigrația română a desfășurat o activitate neobosită în acest sens, prin felurite mijloace, între care cea publicistică a fost deosebită. **România viitoare, Junimea română**, două reviste editate de emigrație în acest timp, propagau cu îndrăzneală asemenea idei.

Congresul de pace, încheiat prin Tratatul de la Paris din 1856⁸, a fost silit să țină seama de această realitate și să recunoască îndreptățirea Divanurilor ad-hoc de a rosti voința poporului român cu privire la forma de organizare politică⁹, prin Unirea¹⁰ din 1859.

Conștiința națională a românilor n-a scăzut în intensitate și nici în exprimarea voinței lor de unire. Nici un prilej n-a fost ocolit și nici o ocazie neglijată, fie politică, fie culturală. Societățile culturale din România, din Transilvania și din Bucovina n-au fost deloc străine de problemele politice. Asociația transilvană pentru literatură și cultura poporului român (ASTRA) care și-a inaugurat activitatea în noiembrie 1861, a inclus în programul său atât unitatea culturală a tuturor românilor, cât și unitatea politică statală: o națiune, o limbă, o literatură. Același obiectiv a fost înscris și în programul Societății pentru cultura și literatură română în Bucovina, organizată după modelul celei din Transilvania. Și mai explicit au fost exprimate dorința și tendința unității politice, pe lângă cea culturală, în programul Societății academice, înființată în capitala României, București, la 1866: „piatra fundamentală a edificiului măreț la care aspiră toți”. Scopul rezulta chiar și din componența membrilor celor trei instituții culturale (ei proveneau din vechea Românie, Transilvania, Bucovina și Basarabia).

Proclamarea deplinei independențe de stat a României, la 9 mai 1877, și consfințirea ei prin sacrificiile materiale și jertfele umane ale întregului popor român au demonstrat în chip și mai convingător dorința și voința de unitate politică și de stat în jurul României.

Bucuria biruinței dreptății și a cuceririi independenței depline, pas important spre realizarea unității politico-statale, a fost umbrită de nedreptatea săvârșită de repre-

zentanții marilor puteri întruniți în Congresul de la Berlin, după terminarea războiului. În ciuda dorinței solemne a guvernului țării și a prevederilor exprese ale Convenției româno-ruse din 4/16 aprilie 1877, care stipula obligația guvernului țarist de a menține și de a face să fie respectate „drepturile politice ale statului român, astfel cum rezultă din legile anterioare și din tratatele existente, precum și de a menține și apăra integritatea actuală a României”¹¹ Congresul a hotărât ca cele trei județe sudice ale Basarabiei, revenite României prin Tratatul de la Paris, să fie din nou anexate Rusiei. Drept „recompensă” s-a acordat României Dobrogea de nord, un teritoriu ce îi aparținea de drept, pe temeiul dreptului istoric, căci înainte de a fi ocupată de Poartă, aceasta a fost provincie românească, locuită întotdeauna de o numeroasă populație românească.

Chiar și în asemenea condiții, independența României a fost, fără îndoială, un factor stimulator de cea mai mare însemnătate în potențarea strădaniilor și a luptei pentru drepturi politice pentru românii din provinciile înstrăinate și, totodată, pentru unitatea națională. Deoarece regimul absolutist țarist înăbușea cu asprime orice acțiune revendicativă, centrul de greutate al acestei lupte s-a strămutat în provinciile de sub-stăpânirea Imperiului austro-ungar, Transilvania și Bucovina. Între 1882 și 1892 au fost înaintate mai multe memorii Curții din Viena prin care erau revendicate drepturi politice pentru români și autonomia provinciilor respective. Alte memorii, dezvoltând nedreptățile îndurate de ramurile națiunii române din Transilvania și Bucovina au fost adresate opiniei publice europene. Presa românească: **Gazeta Transilvaniei, Tribuna, Telegraful român** — din Transilvania; **Revista politică, Gazeta Bucovinei** — din Bucovina, înfruntând rigorile cenzurii și severitatea tribunalelor, au susținut dreptele revendicări. O puternică solidaritate s-a manifestat în opinia publică din România cu lupta fraților oprimați. Au apărut în acest timp ziare care prin însuși titlul lor simbolizau un program: **Dacia viitoare, Carpații, Unitatea națională** etc. Momentul culminant l-a constituit marea memoriu cunoscut sub numele de **Memorand**, definitivat în anul 1890 și înaintat împăratului în primăvara anului 1892, care dezvoltă opinia publică și Curții imperiale oprimarea românilor transilvăneni: poporul român, care forma majoritatea absolută a populației Transilvaniei și în aceeași proporție suporta și sarcinile publice, nu putea participa, din cauza legii electorale nedrepte, la viața publică în aceeași proporție; românii erau excluși de la funcții superioare, iar limba română din administrație și justiție; statul nu susținea din bugetul său nici o școală românească, superioară sau medie; legea presei împiedica pe români de a-și exprima opiniile, foile erau suspendate și redactorii lor condamnați la ani de temniță sau amenzi bănești; țărani români erau deposedați de

pământ și de pășuni etc.

După exemplul românilor din Transilvania, cei din Bucovina și-au formulat un program asemănător: autonomia Bucovinei, cu respectarea individualității sale economice și politice, dezvoltarea culturii naționale românești, unificare, sporirea numărului școlilor românești, introducerea limbii române în administrație și justiție, formarea unui partid național (Societatea „Concordia”), înțelegere între poporul român și populațiile conlocuitoare.

Acțiunile românilor transilvăneni și bucovineni au dezvoltat lumii racile de care suferă monarhia bicefală austro-ungară, au răscolit în adâncime nemulțumirile populare, încît o nouă revoluție era gata să izbucnească în mai 1894, iar cu prilejul procesului memorandumistilor, o impresionantă solidaritate între toate ramurile națiunii române se creează, desființînd granițele artificiale dintre frați. Pe plan extern, aceste acțiuni au creat o puternică opinie publică europeană în favoarea revendicărilor românești. Aceste succese politice au constituit o încurajare pentru continuarea și mai hotărîtă a luptei pentru drepturi politice și autonomie în tustrele provinciiile românești înstrăinate.

In 1905 o nouă etapă, atît în Transilvania, cît și în Bucovina și Basarabia se inaugurează. Prin reluarea activității parlamentare și înființarea secției române a Partidului Social-Democrat, în Transilvania s-a realizat colaborarea dintre reprezentanții burgheziei progresiste și cei ai clasei muncitoare, în problemele cu caracter democratic: votul universal, egalitatea în drepturi a naționalităților nemaghiare și negermane cu germanii și maghiarii, folosirea limbii naționalităților în școli, administrație și justiție, dreptul de întrunire și asociere, împroprietărirea țăranilor, drepturi pentru muncitorime și dreptul de autodeterminare al popoarelor — condiție primordială a unirii Transilvaniei cu România.

În același timp, un nou curent politic-cultural se conturează în Bucovina. Curent inițiat și îndrumat de tineretul intelectual educat în România și care s-a grupat în jurul revistei **Junimea literară** din Cernăuți. Noua grupare propovăduia cu îndrăzneală și hotărîre necesitatea unității culturale a românilor de pretutindeni. Acțiune ce trebuia să pregătească unirea politică a tuturor românilor în hotarele lor etnice și istorice.

Revoluția burghezo-democratică rusă din 1905, înăbușită în sînge de baionetele țarului, a determinat convocarea Dumei pentru „dezbateră și votarea legilor”. Această măsură a stîrnit o mare încredere și nădejde în rîndurile popoarelor din Rusia, inclusiv a românilor din Basarabia, cu privire la eliberarea lor pe baza dreptului la autodeterminare. Tineretul a desfășurat o propagandă națională de pronunțată nuanță democratică și socialistă. Ziarul **Basarabia**, publicație românească „național-democratică”, care și-a

inceput apariția în 1906, și-a înscris în programul său ideea autonomiei Basarabiei. Un partid național-democrat se contura. Gruparea conservatoare a boierimii basarabene își avea, la rîndul său, propriul ziar, **Moldovanul**, mai conciliant, dispus la colaborare cu oficialitatea. În anumite probleme, însă, punctele de vedere ale celor două grupări se apropiiau: redeşeptarea națională, politică și culturală a românilor basarabeni.

La începutul deceniului doi al secolului nostru, contradicțiile dintre marile puteri capitaliste au crescut în intensitate. În aceste condiții, încurajați și de exemplul României care a întreprins unele acțiuni independente de Puterile Centrale, în ciuda tratatului pe care îl avea cu acestea, românii din Imperiul austro-ungar și-au manifestat cu tot mai multă îndrăzneală tendințele de autodeterminare și de unire cu România. Dorința lor de unire era puternic încurajată și sprijinită de România, unde titlul unui ziar, **România mare**, apărut la București în anul 1913, constituia un îndemn direct.

Asemenea ideii erau îmbrățișate și de socialistii români.

Încă de la începutul organizării sale, mișcarea muncitorească, care s-a dezvoltat concomitent în toate provinciile românești, și-a înscris în programul său, ca unul dintre țelurile fundamentale, realizarea unității naționale a poporului nostru. Revista socialistilor români semnificativ intitulată **Dacia viitoare** (nr. 1, din februarie 1883), scria: „Nu vom avea o zi, un ceas de odihnă pe cît timp un frate de-al nostru va geme în lanțurile sclaviei și vom lupta necurmat, așteptînd cu nerăbdare și credință în viitor, fericita zi cînd mîna în mîna, vom putea striga liberi și împreună **Trăiască România**”. Reprezentantul cel mai de seamă al mișcării muncitorești și socialiste de la începutul sec. XX, teoreticianul acesteia, C. Dobrogeanu-Gherea, demonstra că „o țară, ca un organism social, trebuie să se dezvolte ca un organism întreg în marginile sale etnice”. Iar alt conducător de prestigiu al mișcării muncitorești, M. Gh. Bujor, sublinia și dovedea necesitatea patriilor, care sînt „cadre naționale și istorice de dezvoltare a popoarelor”, ce le oferă posibilitatea afirmării plene a originalității și puterii lor de creație; el arăta că „social-democrația se ridică împotriva ciuntirii țărilor constituite, împotriva frîngerii popoarelor în bucăți, împotriva suprimării vieții naționale a popoarelor”, proclamînd „dreptul imprescriptibil și inviolabil al tuturor națiunilor la viață liberă integrală”.

Dorința și voința de unire n-au putut fi împiedicate de izbucnirea primului război mondial, dezlănțuit de marile puteri imperialiste. Perioada celor doi ani de neutralitate a României (1914-1916) a fost folosită de forțele patriotice românești de pretutindeni pentru pregătirea momentului ce se întrevădea acum mai limpede la orizont. Un rol însemnat în desfășurarea în acest sens a

evenimentelor l-au avut românii transilvăneni, bucovineni și basarabeni stabiliți în România, care au desfășurat o activitate neobosită prin presă, conferințe, prin Liga culturală, transformată în Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor. Activitatea Ligii a fost întregită de aceea a altor societăți și organizații cultural-politice, naționale, înființate în acest scop: Acțiunea națională, Cercul bucovinenilor și transilvănenilor din București, format din refugiații în România din aceste provincii.

Intreprinderea României în război, în luna august 1916 nu cu gânduri de cucurire de teritorii străine ci din dorința întrutotul justă de întregire națională și statală, a sporit și mai mult nădejdiile în realizarea marelui deziderat al Unirii. N-a avut participarea României la primul război mondial nici caracter nejust și nici imperialist. Căci, așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenții de cōtōpire și anexiune teritorială; cedînd presiunilor puterilor Antantei, cercurile conducătoare ale țării au hotărît intrarea în război alături de Anglia, Franța și Rusia, care promiseau satisfacerea dezideratului unității noastre naționale. Desigur, se poate pune azi întrebarea dacă aceasta era calea cea mai indicată pentru înfăptuirea țelurilor legitime ale poporului român, dacă n-ar fi fost mai bine ca România să evite de a intra într-un război care, după cum știți, a îndoliat sute de mii de familii și a atras după sine un lung cortegiu de suferințe și distrugerii. Evoluția evenimentelor a fost însă aceea pe care o știm, și noi trebuie să judecăm faptele așa cum au fost, analizînd în mod obiectiv contextul lor istoric, consecințele pe care le-au generat, străduindu-ne să le dăm interpretarea cea mai justă.

Aspirațiilor profunde ale poporului român spre unitate le-au dat glas declarațiile politice ale vremii, presa, puternicele manifestări publice care au avut loc cu acest prilej pe întreg cuprinsul țării și, în mod deosebit, entuziasmul nemărginit cu care ostașii români au fost întimpinați în Transilvania de masele largi ale întregii populații. Numeroși cetățeni, atît din România de atunci cît și din Transilvania și Bucovina aflate sub stăpînirea Imperiului habsburgic, s-au înrolat voluntar, cerînd să li se dea posibilitatea de a lupta pentru cauza întregirii țării“.

Un entuziasm nestăvilat a cuprins întreg poporul român la vestea intrării României în război, alături de Antantă, care, printr-un tratat de alianță, recunoștea dreptul românilor din monarhia austro-ungară de a se uni cu România. Bucuria românilor ardeleni la apariția armatei române a fost de nedescris. Mărturii contemporane relevă cum la intrarea acesteia în Brașov, „toți românii din oraș i-au ieșit înainte cu flori și discursuri, era o însuflețire nemaipomenită“: „Armata româ-

nească — scria **Gazeta Transilvaniei** — pășind pe pămîntul sfînt pe care răsună de veacuri graiul neamului nostru obijduit, nu a venit cu gînd de dușmănie împotriva oamenilor de orice lege și de orice neam rămași pe la vetrele lor, fiind, dimpotrivă, însuflețită de cele mai frățești sentimente pentru tot norodul pașnic“. 30 000 tineri ardeleni s-au prezentat comandanților militari, cerîndu-le să fie primiți voluntari.

Răsunetul acestui entuziasm s-a răspîndit în Bucovina și Basarabia. Încrederea în apropierea ceasului izbăvitor era atît de mare încît nici dramaticele evenimente din toamna anului 1916 și din primăvara anului 1917, cînd două treimi din teritoriul României au fost cōtōpitate de armatele austro-ungare și germane, cînd măsuri represive și mai drastice au fost aplicate împotriva românilor, nu au putut semăna defetismul în inimile și în mințile stăpînite de dorința și voința neclintite de unire.

Mai ales că în acest timp au avut loc importante evenimente și în Rusia unde, după detronarea țarului, guvernul provizoriu al revoluției burghezo-democrate sprijinea eliberarea naționalităților oprimate din Imperiul austro-ungar. Îngăduința de a se constitui organizații politice și nuclee ale unor armate naționale, din prizonierii de război din rîndul acestor naționalități, constituia dovada concretă în acest sens. Iar intrarea Statelor Unite ale Americii în război, alături de Antantă, la 6 aprilie 1917, a întregit, cu efecte ușor de intuit, seria evenimentelor menite să încurajeze intensificarea luptei popoarelor subjugate de a dispune libere de viitorul lor.

Cei dintîi care și-au afirmat în mod răspicat dorințele lor au fost românii din Basarabia. După exemplul altor popoare din Imperiul țarist, ei pretindeau, la începutul lui martie, „o înnoire a vieții“, „lumină și slobozenie“. Iar peste cîteva zile, ei se gîndeau la autonomie, la introducerea limbii române în școli. Lupta pentru drepturi naționale, pentru autonomie a cunoscut o fază nouă, mai radicală, odată cu constituirea, la sfîrșitul lunii martie, a Partidului Național-Moldovenesc, sub președinția patriotului Vasile Stroescu. Programul partidului cuprindea, de fapt revendicările esențiale ale maselor populare la acea dată: cea mai largă autonomie administrativă, judecătorească, bisericească, școlară și economică a Basarabiei. Mărginindu-se, deocamdată, în 1917, la autonomie și nemergînd încă pînă la despărțirea de Rusia, se pretindea, totuși, „dieță provincială“, „sfat al țării“, ca organ legislativ al Basarabiei.

În vara anului 1917 s-a înființat la Chișinău un comitet central „al deputaților soldați și ofițeri moldoveni“, primul pas spre crearea unei oști naționale românești în Basarabia, sprijinitoare și ea a autonomiei provinciei. În jurul noului partid și a noii organizații militare s-au adunat forțele naționale și progresiste din Basarabia. Mai ales că afirmarea conștiinței naționale contribuia la lămurirea comunității de origine și interese, de idealuri

și de aspirații a populației din Basarabia cu ceilalți români. „Sîntem români — scria **Cuvînt moldovenesc**, din 6 iunie 1917 — strănepoți de-a lui Traian! O spunem cu mîndrie, cu încredere!... Și noi strigăm din răsputeri, că ne recunoaștem frați cu toți românii din toate țările“. Urmările acestei renașteri a conștiinței naționale însemna, în chip firesc și pe deplin explicabil, sporirea acțiunilor pentru obținerea autonomiei Basarabiei. În fața acestor insistențe, la începutul lunii august 1917, a avut loc recunoașterea oficială, de fapt, a autonomiei provinciei dintre Prut și Nistru de către guvernul provizoriu central. A fost cel mai important pas spre realizarea scopului final: unirea cu România, așa cum o pretindeau milioanele de români de pretutindeni, cu diferite prilejuri.

Astfel, la 26 aprilie 1917, la Darnața (lingă Kiev), în numele a 13 000 voluntari români proveniți din rîndul prizonierilor din armata austro-ungară, a fost lansată o proclamație adresată popoarelor, guvernelor și presei de pretutindeni, aducînd la cunoștință hotărîrea de unire cu România a provinciilor subjugate de Imperiul austro-ungar. Documentul, purtînd 500 semnături, exprima hotărîrea voluntarilor „cu voință nestrămutată“, de a „uni tot poporul“ din teritoriile aflate sub stăpînirea Austro-Ungariei „în una și nedespărțită Romînie, liberă și independentă“, clădită pe bazele celei mai înaintate democrații. „Pentru realizarea visului secular“, ei erau gata „a-și pune în cumpănă tot ce au, viața și averea, femeile și copiii, viața și fericirea urmașilor“. Voluntarii apelau la sprijinul tinerei democrații ruse, care prin cuvîntul autorizat al Sfatului de deputați ai soldaților și muncitorilor a recunoscut sîrbătorește dreptul națiunilor de a-și hotărî singure soarta. Prin participarea numeroasă, și entuziastă, prin hotărîrile adoptate și prin Proclamația-manifest adresată popoarelor lumii, adunarea de la Darnața a fost caracterizată „prima Alba Iulia“. Tot atît de semnificative au fost și participarea acestor batalioane de voluntari ardeleni și bucovineni și jertfele lor în marile bătălii victorioase din luna august 1917, de la Mărăști, Mărășești și Oituz, unde armatele germane au suferit o grea înfrîngere. Alte înfrîngeri, pe alte fronturi, ale armatelor Puterilor Centrale, manifestațiile antirăzboinice pentru pace fără anexiuni teritoriale ale maselor populare din țările beligerante au constituit tot atîtea motive de încurajare și optimism în rîndurile poporului român.

Imperiile multinaționale erau zdruncinate din temelii. Destrămarea lor se apropia cu pași grăbiți, datorită voinței și luptei hotărîte a popoarelor pentru o viață liberă și independentă. În Rusia, guvernul Kerenski era negat de multe provincii și gubernii, care s-au declarat autonome, cu administrație proprie. În aceste condiții, la 20 octombrie 1917, s-a întrunit „Congresul militar român“ la Chișinău, cu participarea a 500 delegați, soldați și ofițeri, reprezentînd 250 000 ostași români basarabeni, fii de țărani, de munci-

tori și de intelectuali. În ședința din 24 octombrie, Congresul a proclamat solemn și oficial autonomia politică a Basarabiei. „Declarîndu-se aceasta, relatea ziarul **Cuvînt moldovenesc**, în adunare se stîrnește o însuflețire nemaivăzută de mare. Se ridică steagurile naționale și se cîntă cîntece patriotice: **Deșteaptă-te române, Pe-al nostru steag e scris unire**“. Congresul a mai hotărît constituirea, în cel mai scurt timp, a „Sfatului țării“ și convocarea unei „Adunări Constituante a Basarabiei“.

Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie din Rusia, principiile de egalitate și autodeterminare a popoarelor proclamate de tînărul stat sovietic, **Decretul asupra păcii și Decretul asupra pămîntului**, promulgate de guvernul sovietic au constituit evenimentele istorice determinante în desfășurarea procesului istoric de constituire a statelor naționale în această parte a Europei. În septembrie 1917, V.I. Lenin arăta că „în chestiunea națională, partidul proletar trebuie să susțină mai întîi proclamarea și înfăptuirea imediată a libertății depline de despărțire de Rusia pentru toate națiunile și popoarele asuprite de țarism, înglobate cu forța sau ținute cu forța în granițele statului, adică anexate“. Sub puternicul eou al evenimentelor din Rusia, muncitori, țărani, soldați din diferite țări europene au declanșat greve, revolte și mișcări. Cele două revendicări s-au contopit: social-politice (drepturi democrat-burgheze, condiții de muncă mai bune, pace și dreptate pentru cei mulți) și naționale (drepturi de autodeterminare și unitatea politică și de stat).

La 21 noiembrie 1917, s-a deschis la Chișinău Sfatul țării, care reprezenta întreaga populație a Basarabiei, a celei majoritare românești și, deopotrivă, a celei mai mari părți a minorităților. La 15 decembrie 1917, a fost proclamată „Republica Democratică Moldovenească“, parte alcătuitoare a „Republicii Federative Democratice Rusești“. Formarea Sfatului țării și proclamarea Republicii Moldovenești au fost considerate, pentru că erau în realitate, ca emanații ale dorinței și voinței imensei majorități a populației dintre Prut și Nistru și de aceea recunoașterea noilor realități nu a întîrziat.

Împrejurările erau însă neobișnuite. Pentru asigurarea liniștei și ordinii, pentru apărarea bunurilor oamenilor, Sfatul țării a chemat armata română, întîmpinată „cu mare bucurie“ de populație, inclusiv de cea minoritară. Ordine severe au fost adresate de comandanții oastei pentru ca aceasta să nu se amestece în problemele interne ale „Republicii Democratice Moldovenești“, să lase populației puțința să-și statornicească și desăvîrșească „autonomia și slobozenia, precum va hotărî ea singură“, după cum va crede „că e mai bine pentru ea“. Se înfăptuiesc reforme cu caracter democratic: reforma agrară, care desființa proprietatea particulară asupra pămîntului, pădurilor, apelor și subsolului,

aceste bunuri trecînd în proprietatea Republicii, fără despăgubire; legea electorală, legea judecătorească. La 24 ianuarie 1918, s-a proclamat Republica Moldovenească Independentă, cu entuziasm și unanimitate de voturi, inclusiv ale minorităților.

Referindu-se la acest important eveniment, socialiștii români declarau în coloanele organului lor central de presă **Socialismul**: „Basarabia liberă și independentă în urma revoluției ruse, la care a contribuit cu sînge și cu sacrificarea elementelor tinere nu va mai primi jug străin și după cum s-a și exprimat dorește alipirea la România”

În aceste împrejurări și în această stare de spirit a popoarelor, Pacea de la Brest-Litovsk, din 3 martie 1918 impusă de Puterile Centrale Rusiei Sovietice, atacată de puterile imperiale, precum și pacea înrobitoare de la Buftea-București din 7 mai același an, impusă României, slăbită și izolată, au putut frîna doar pentru un scurt timp avîntul și lupta popoarelor pentru libertate și unitate, dar nu le-au putut zădărnici. Temeliile imperiilor multinaționale erau puternic subminate de mișcările naționale și sociale care nu mai puteau fi stăvilit prin promisiuni și formule neviabile de autonomie sau federalizare. Acestea au fost respinse de Congresele reprezentanților națiunilor oprimate, întrunite în primăvara anului 1918 în diferite orașe ale țărilor Antantei și care pretindeau unitatea națională a popoarelor lor: români, polonezi, cehoslovaci, iugoslavi.

Începutul l-au făcut români. Mai întii cei din Basarabia, urmași de cei din Bucovina și apoi de cei din Transilvania.

Sfatul țării, la 9 aprilie 1918, a legitimat dorința și voința majorității absolute a populației Basarabiei, proclamînd că „în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna **se unește cu mama sa România**”, cu respectarea drepturilor minorităților, a votului universal, egal, secret și direct, a libertății personale, a tiparului, a cuvîntului, a credinței, a adunărilor și a tuturor libertăților obștești ce vor fi garantate priu Constituție. 86 deputați au votat pentru, 3 împotriva și 36 s-au abținut, cu motivarea că nu aveau mandatul celor pe care îi reprezentau pentru o asemenea hotărîre.

În acest context, evenimentele internaționale au încurajat lupta românilor pentru Unire. Între acestea, Congresul naționalităților oprimate din Austro-Ungaria, întînit la Roma, în 8 aprilie 1918, a avut o certă însemnătate prin discuțiile reprezentanților acestora și ai puterilor alierte, care și-au însușit hotărîrea Congresului ca „fiecare popor să-și proclame dreptul de a-și constitui propria naționalitate și unitate de stat sau de a-și întregi unitatea pentru a-și câștiga deplina independență politică și economică”

Urmarea acestor hotărîri a fost intensificarea activității în sensul hotărîrilor de la Roma, acasă și în străinătate. La Paris a luat ființă Comitetul național al românilor din Transilvania și Bucovina, s-au organizat Legiunea română din Franța și cea din Italia. În același timp, Congresul IX al Partidului Social-Democrat Român din Transilvania și Ungaria, întrunit în mai, a afirmat necesitatea unirii tuturor teritoriilor locuite de români, a eliberării sociale și naționale pe baza principiului leninist, potrivit căruia nu putea fi eliberare națională fără eliberare socială și nici eliberare socială fără eliberarea națională. Iar intensificarea acțiunilor organizate de social-democrația din Imperiul austro-ungar alimenta mișcările sociale și naționale ale muncitorimii și țăranimii.

La 6 octombrie 1918, Comitetul național al românilor ardeleni și bucovineni aflători în România, a publicat, în numele lor și al fraților rămași acasă, în imposibilitate de a se manifesta liber, o declarație în care se angaja să lupte „pe toate căile și prin toate mijloacele ca elementul românesc în întregimea lui să fie constituit într-un singur stat național liber”, negînd monarhiei austro-ungare dreptul de a se ocupa de soarta românilor din Transilvania și Bucovina, deoarece veacuri de-a rîndul i-a ținut în robie.

Cîteva zile mai tîrziu, reprezentanții Partidului Național Român din Transilvania și ai Partidului Social-Democrat au hotărît înființarea Consiliului Național Român, învestit cu drepturi unice de a reprezenta interesele poporului român.

Revoluția burghezo-democratică din lunile octombrie și noiembrie 1918 din Transilvania și Bucovina s-a desfășurat într-un ritm tot mai precipitat, deoarece în același ritm se desfășurau evenimentele și pe plan internațional. Principiile de autodeterminare proclamate de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, afirmate și de președintele Statelor Unite ale Americii, W. Wilson, în Manifestul adresat popoarelor lumii la 8 ianuarie 1918, constituiau puncte de sprijin temeinice în lupta pentru unitate a naționalităților din monarhia austro-ungară. Conferința Comitetului central al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, întrunită la 12 octombrie 1918 la Oradea a oficializat toate acțiunile de pînă atunci, cuprinzîndu-le într-o hotărîre de însemnătate istorică: pe temeiul dreptului firesc al fiecărei națiuni de a dispune și hotărî singură și liberă de soarta sa, națiunea română își asuma dreptul „să hotărască singură așezarea sa printre națiunile libere” și să stabilească legături cu celelalte națiuni libere, să fie reprezentată la Congresul de pace de reprezentanții săi, aleși de propria Adunare națională; au fost declarate nule și fără valoare toate acordurile încheiate fără consimțămîntul Adunării naționale a poporului român. Hotărîrea de la Oradea are valoarea unei declarații de despărțire a Transilvaniei de monarhia habsburgică. Valoarea ei politică sporea și mai

mult prin reafirmarea principiilor de autodeterminare, susținute a doua zi, în 13 octombrie, de socialiștii români la Congresul Partidului Social-Democrat din Ungaria.

În asemenea condiții, manifestul împăratului habsburg din 17 octombrie 1918, a rămas fără ecou; federalizarea imperiului era o formulă depășită. Autonomia națională nu mai mulțumea popoarele, dornice de libertate și unitate. În ziua de 18 octombrie guvernul ungar declara sfârșitul monarhiei dualiste austro-ungare. În aceeași zi, în Parlamentul din Budapesta, s-a citit declarația de autodeterminare a poporului român, formulată cu o săptămână în urmă la Oradea. După exemplul ardelenilor, bucovinenii și-au formulat și ei, în zilele imediat următoare, programul politic care cuprindea voința românilor din această parte de nord a Moldovei de a rămâne pe pământul lor strămoșesc, de a se cirmui singuri, potrivit cu interesele proprii, „ca împreună cu frații din Transilvania” să-și făurească viitorul ce le convine, iar la Congresul de pace să fie reprezentați de aleșii lor.

Evenimentele din Transilvania și Bucovina s-au desfășurat într-un paralelism explicabil, care nu s-a mărginit doar la sincronizarea acțiunilor, ci în egală măsură a cuprins și programul acestora. O mare adunare politică a avut loc la Cernăuți, în ziua de 27 octombrie, cu scopul de a se proclama Constituanta și de a alege un Consiliu național, organ reprezentativ al românilor bucovineni. Cea dintâi hotărâre a Constituantei a fost „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent”. Constituanta a ales un Consiliu național cu puteri depline și care urma să o reprezinte la Conferința de pace.

O altă zi cu adincă semnificație: 31 octombrie 1918, cînd s-a constituit Consiliul Național Român Central din Transilvania, „ca unicul for care reprezintă voința poporului român”. Pe bază de paritate, în componența lui intrau șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai Partidului Social-Democrat. Se socotea, în aceste condiții, îndreptățit ziarul **Adevărul** să scrie: **Revoluția a învins. S-a constituit Consiliul Național Român**. Iar manifestul social-democraților români din aceeași zi proclama biruința națională și, odată cu aceasta, biruința socială într-o Românie democratică.

Consiliul național, cu sediul la Arad, a exercitat, timp de o lună, guvernarea asupra teritoriilor locuite de români. Pe baza dreptului de autodeterminare, națiunea română și-a constituit propriile organe politico-administrative în locul celor vechi, alungate de masele populare. Paza ordinii și a bunurilor oamenilor a fost încredințată Consiliului național militar și gărzilor naționale județene și comunale, formate din țărani, muncitori și intelectuali. În multe locuri, în gărzile naționale românești s-au înrolat și tineri maghiari și sași, după cum o compoziție mixtă din punct de vedere național aveau și unele Consilii

județene și comunale. Entuziasmul manifestat cu prilejul constituirii consiliilor și gărzilor naționale reprezenta cea mai concludentă dovadă cu privire la voința unanimă a poporului român de a-și lua soarta în propriile mâini.

Se desfășura penultimul act al unui îndelungat proces istoric, a cărui împlinire se apropia cu pași grăbiți. Revoluția burghezodemocratică se desfășura fără oprire, iar puterea ei se sprijinea pe masele populare, țărani, muncitori, intelectuali și burghezia înaintată. Tot ce a urmat și s-a realizat vreme de o lună: consilii naționale, sfaturi sau secții ale acestora, gărzi naționale, senate regionale, adunări festive, mișcări republicane etc., urmăreau consolidarea acestor cuceriri istorice, trăinicia hotărârilor ce se așezau statornic prin voința neabătută a poporului. Poporul român, înstăpînindu-se asupra puterii, înțelegea să acorde libertăți și drepturi egale tuturor naționalităților conlocuitoare. În acele momente hotărâtoare pentru viitorul lor, românii au declarat și au dovedit, prin măsurile luate, că nu doreau să devină din asupritori asupritori.

În acest spirit și cu aceste gânduri, la începutul lunii noiembrie, Consiliul Național Român din Transilvania sau Marele Sfat, împreună cu organizațiile subordonate, au preluat „puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de români”, pe baza dreptului „de liberă dispozițiune a neamurilor”. Iar la 12 noiembrie, Consiliul național din Bucovina s-a întrunit în prima ședință publică, votînd o „lege fundamentală”, pe baza căreia acesta exercita puterea executivă și legislativă în Bucovina, prin guvernul format dintr-un președinte și 14 secretari de Stat.

Statornicite principiile și calea de urmat, se impuneau fără întârziere, măsurile concrete spre realizarea acestora. La 20 noiembrie se publică Manifestul Marelui Sfat Național din Transilvania prin care era convocată, pentru 1 decembrie, Marea Adunare Națională la Alba Iulia. La rîndul său, Consiliul național din Bucovina a hotărît convocarea unui Congres general al Bucovinei pentru data de 28 noiembrie, urmînd a discuta raporturile politice dintre Bucovina și România. La Congres au fost invitați și au participat, pe lângă reprezentanții românilor și cei ai naționalităților conlocuitoare. Congresiștii s-au întrunit în Palatul Mitropoliei din Cernăuți. Ședința a fost deschisă de președintele Consiliului național, Dionisie Bejan, care a salutat pe cei ce s-au adunat spre a așeza „piatra fundamentală pe care să se clădească trainic și neclintit România Mare”. Președintele Congresului, Iancu Flondor, a propus celor adunați o moțiune cu un conținut etic și politic impresionant. După ce demonstra că Bucovina era parte organică a Moldovei și anula raptul de la 1774, încheierea avea rezonanța izbînzii: „Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare pînă la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu regatul României”

Exprimîndu-și adevărul față de hotărîrea adoptată, delegatul socialiștilor români arăta: „Dacă-mi strînge cineva mîna că am vorbit în sens național trebuie să o spun că aceasta nu o fac numai ca român, ci tocmai ca socialist, căci doresc libertatea oricărui popor” (**Glasul Bucovinei**, din 16/29 noiembrie 1918). Reprezentantul polonilor, Stanislaw Kwiatkowski, a salutată călduros „ziua sfîntă a recunoașterii României unite”, iar în numele Consiliului național al germanilor din Bucovina, prof. Alois Lebouton, s-a pronunțat „pentru alipirea Bucovinei la România”. Congresul general al Bucovinei, în unanimitate, a hotărît la 28 noiembrie 1918 reunirea Bucovinei cu România. O altă nedreptate istorică se repară. Visul de aproape un secol și jumătate se împlinea.

Ultima scenă a impresionantei opere s-a petrecut peste trei zile. Era finalul apoteotic care conferea măreție întregii opere, biruința dreptății asupra nedreptății. Istoria a rezervat ultimei scene, finalului, măreție triumfală. Pe porțile cetății din Alba Iulia, unde cu trei secole și două decenii în urmă intrase triumfător Mihai Viteazul, în ziua de 1 decembrie 1918, se revărsa nestăvilit poporul într-o ordine desăvîrșită. Pe cîmpul lui Horea, din marginea cetății, se adunaseră peste 100 000 oameni, tineri și vîrstnici, bărbați și femei, țărani, muncitori și intelectuali, români în zdrobitoare majoritate, dar și maghiari și sași. Cei 1 228 delegați oficiali au pătruns în sala ce de atunci se cheamă „a Unirii”. Adunarea a fost deschisă de octogenarul Gheorghe Pop de Băsești, președintele Partidului Național Român și prezidată de Ștefan Cicio Pop, președintele Consiliului Național Român. Vasile Goldiș, intelectual progresist, democrat și patriot, a prezentat moțiunea al cărei prim punct avea următorul cuprins: „Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie [1 decembrie 1918], decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România”. Se săvîrșea, astfel, într-o atmosferă înălțătoare, prin chibzuința matură a întregului popor, cel mai însemnat act din milenara istorie, dramatică și eroică a românilor, prin care se desăvîrșeau unitatea națională și de stat a țării. Sașii, întruniți la Mediaș,

în 9 ianuarie 1919, au recunoscut în unanimitate unirea Transilvaniei cu România. Au aderat la hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România și evreii. În acest sens s-au pronunțat și germanii (șvabii) din Banat, în adunarea de la Timișoara, din 10 iulie 1919.

Sintetizînd încheierea procesului istoric secular, **Programul Partidului Comunist Român** subliniază cu deplină îndreptățire că: „Legitățile dezvoltării istorice impuneau cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa. În mișcarea popoarelor europene pentru autodeterminare națională și scuturarea dominației străine se încadrează și lupta maselor populare din România și din celelalte teritorii românești aflate sub dominație străină, pentru formarea statului național român unitar. Realizarea acestui deziderat istoric vital a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țărănimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgeoisiei, a principalelor clase și păături ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni. Istoria demonstrează că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întîmplător, de conjunctură, al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor; tratatul de pace n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, creată de lupta maselor populare”.

- 1) Vezi Magazin istoric nr. 19, 12/1969 și 10/1970
- 2) Magazin istoric nr. 12/1975
- 3) I. Ameth, *Letzte Regierungsjahre Maria Theresias* vol. II, Viena, 1897
- 4) I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923, p.252-253
- 5) Memoriile consilierului A. Baicov; citat după *Basarabia. Monografie*, sub îngrijirea lui St. Ciobanu, Chișinău, 1926, p.171
- 6) Op.cit. p. 172
- 7) Despre activitatea acestora, vezi Magazin istoric nr. 1/1974
- 8) Magazin istoric nr. 7/1975
- 9) Magazin istoric nr.5, 6/1975
- 10) Magazin istoric nr.1/1969 și 1/1976
- 11) Magazin istoric nr. 5/1975.

(Din «Magazin istoric», nr.2/176)

Decor zoomorf de la Valea Lupului (faza Cucuteni)

PROBLEMA TRACO - ILIRILOR A CONSTITUIT ÎNCĂ DE MAI MULTĂ VREME UNA DIN PREOCUPĂRILE MAJORE ALE FUNDAȚIEI EUROPENE DRAGAN. CEL CARE AVEA SĂ SE OCUPE DE EA ȘI S-O PUNĂ ÎN RELIEF A FOST PROFESORUL RANDA. ÎN ACEST SCOP FUNDAȚIA A DESCHIS UN CENTRU DE CERCETĂRI ISTORICE LA SALZBURG, AL CĂRUI DIRECTOR - RESPONSABIL A FOST NUMIT PROFESORUL UNIVERSITAR Dr. ALEXANDRU RANDA, DIRECTORUL INSTITUTULUI DE ISTORIE UNIVERSALĂ DIN ACELAȘI ORAȘ. AU FOST LUATE O SEAMĂ DE INIȚIATIVE PENTRU POPULARIZAREA ACESTEI TEME, CUM AR FI PUBLICAREA DE CĂRȚI ȘI STUDII DE TRACOLOGIE, EDITAREA DE REVISTE CU SPECIFIC TRACOLOGIC, CONFERINȚE, ETC. MEDIUL ÎNSĂ N-A FOST PROPICE DIN CAUZA GREUTĂȚII TRANSPUNERII ÎNTREGII ACTIVITĂȚI ȘI A MATERIALULUI AFERENT ÎN LIMBA GERMANĂ, A CONDIȚIILOR DE LUCRU ÎN SISTEMUL AUSTRIAC, ETC. ȘI N-A PUTUT PRINDE VIAȚĂ SUB ACEASTĂ FORMĂ, LA SALZBURG.

O INIȚIATIVĂ IMPORTANTĂ CARE TREBUIA SĂ ATRAGĂ ATENȚIA LUMII ȘTIINȚIFICE ASUPRA ACTIVITĂȚII CENTRULUI A FOST ORGANIZAREA UNUI SIMPOZION DE TRACOLOGIE PROIECTAT PENTRU ANUL 1970 LA SALZBURG SAU VENEȚIA. DAR SPIRITUL PUȚIN ORGANIZATORIC AL CERCETĂTORILOR N-A DUS LA REALIZAREA ACESTUI PROIECT, CARE A RĂMAS SĂ FIE ÎMPLINIT LA O ALTĂ DATĂ, A PROPIATĂ.

ÎNTRE TIMP IDEEA A FOST PRELUATĂ DE FORURILE ȘTIINȚIFICE DIN BULGARIA, CARE AU ORGANIZAT, LA SOFIA, ÎN ANUL 1972, UN CONGRES INTERNAȚIONAL TRACOLOGIC, CU UN SUCCES MERITAT. NE-A BUCURAT FAPTUL CĂ IDEEA TRACOLOGICĂ A LUAT FORME CONCRETE PRIN INIȚIATIVA „TRACILOR“ DIN VECHIUL REGAT AL ODRIZIEI.

LA ACEST CONGRES FUNDAȚIA EUROPEANĂ DRAGAN A TRIMIS CA DELEGAT, CA S-O REPREZINTE, PE PROFESORUL RANDA, CARE A SUSȚINUT ACOLO REFERATUL CE-L PUBLICĂM ÎN CONTINUARE.

FAZA TRACO - ILIRA DIN ISTORIA IMPERIALA ROMANA

de Prof.univ.Dr., Dr.h.c. ALEXANDRU RANDA

Văzute în spațiu, numai 500 de metri separă Columna lui Traian de la Roma de Coloana lui Focas, dar în timp nu mai puțin de cinci secole se întrepun între Columna înălțată de Traian (112) în Forul Imperial, de ultimul monument din Forul Roman, ridicat în cinstea împăratului Focas (610). În această jumătate de mileniu, între Coloana care marchează victoria romană în Sud-Estul Europei și în același timp o separare a destinelor, trebuie să situăm cea mai mare realizare istorică colectivă a strămoșilor Traco-Iliri ai națiunilor din Sud-Estul Europei, și anume, restaurarea și recuperarea imperiului roman zdruncinat și dezmembrat. Din punctul de vedere al Romanilor, cea de a doua Columnă a fost considerată o realizare a Ilirilor, care le erau vecini. Prin „Iliricum“,

J. Burckhardt înțelegea, pe drept cuvânt, spațiul cuprins între Marea Adriatică și Marea Neagră, incluzând și teritoriul populat de Traci.

Geneza militară a fenomenului pe care ne-am propus să-l tratăm în ansamblu nu mai este astăzi contestată. După Traian, imperiul își mută centrul de greutate al apărării de la Rin la Dunărea de jos. Recrutarea legionarilor începe să se facă mai mult în jurul garnizoanelor. În consecință, ponderea elementului indigen crește, mai ales din cauza renumelui de care se bucura, datorită calităților sale războinice. Tracii și Ilirii ajung astfel nu numai legionari, dar și centurioni și ofițeri superiori, ceea ce a favorizat în mod firesc romanizarea lor progresivă. În locul răzvrătiților antiromani, de tipul lui

Spartacus, Bato, Tarsa, Turesis sau Decebal, apar acum la Roma și în „Romania“ lup-tători la fel de eroici, pe care literatura îi numește „ultimii romani“.

La numai un secol după moartea lui Traian, adică odată cu victoria dinastiei Severilor (193), superioritatea militară a Peninsulei Balcanice devine evidentă. De aici se recrutau atât noua gardă romană, așa numitele „vexillationes“, formații de elită mobile -viitorul nucleu al armatei imperiale-cât și statul major, căruia îi revenea în mare parte și sarcina de a administra imperiul. Este natural așadar ca, după o jumătate de secol, să asistăm la apariția unor împărați de origine tracă. Precursorul acestui fenomen este Maximinus Thrax (235). Acest „uriaș curajos“ plănuia să salveze imperiul printr-o ultimă ofensivă, dar a fost împiedecat de reacția senatului coalizat împotriva spartacismului acestui ofițer subaltern încoronat. Doi ani mai târziu, după căderea și moartea sa, spiritul spartan și patriotic numit „genius Illyrici“ triumfa din nou, prin instaurarea lui Decius, un idealist gata la orice sacrificiu personal. Cade însă pe câmpul de luptă, lângă Dunăre, apărând Mesia. În perioada care urmează, sub domnia lui Valerian și Gallienus (253-268), rolul Sud-Estului european decade. Se produce o adevărată catastrofă a imperiului, după victoria obținută de noua dinastie a Sassanizilor și anarhia celor „treizeci de tirani“. Numai trei împărați din această epocă vor indica evoluția viitoare, și în primul rând Regalianus, presupusă rudă a lui Decebal. Un consiliu de generali din Sud-Est decide sacrificarea lui Gallienus. Asistăm după el la un șir impresionant de salvatori ai imperiului și la o „ridicare morală“, care domină totodată anarhia militară și războaiele de pe cele două fronturi. Armata romană devine mobilă, bazându-se mai cu seamă pe o rezervă de cavalerie, disponibilă imediat și oriunde. Dintre comandanții acestei rezerve de cavalerie,

patru ajung împărați: Aureolus, Claudius, Aurelianus și Probus. Există în Italia un orașel, pe malul râului Adda, numit Pontirolo (înainte se chema Pons Aureoli), care ne amintește de moartea tragică a lui Aureolus. Victoria raportată în 269 de Claudius Gothicus „Dux Illyrici“ lângă Naissus - Niș de astăzi, în Serbia - asigură continuitatea imperiului. Aurelian (270-275) devine restauratorul unității romane („restitutor orbis“) sacrificând Dacia romană („propugnaculum imperii“); el este și întemeietorul „dominatului“, noul sistem imperial, care avea ca scop lichidarea anarhiei militare. Aurelian îi avertizează pe soldați, înclinați să proclame împărați pe uzurpători, că puterea nu mai este în mâinile lor și că de acum înainte nu soldații, ci divinitatea conferă purpura imperială. Acest mare împărat a rămas în amintirea noastră prin zidul de la Roma și prin orașul francez Orleans, fost Aurelianum. A fost cel mai de vază militar încoronat de la Traian încoace; restaurând disciplina militară, el a făcut posibilă existența unui interregnum senatorial de tip tacitean, dar; nu mult după aceea, alt militar idealist din Sud-Est va deveni adevăratul său succesori: Probus (276-282). A acceptat coroana numai din spirit de datorie și și-a pus toate forțele în slujba luptei împotriva dușmanilor imperiului. E ciudat că visul său de a construi un imperiu pașnic, fără soldați, războaie și prizonieri, a fost acceptat și exaltat și de către contemporanii săi; ori de câte ori i se ivea ocazia, puneu legiunile să sape canale sau să planteze viță de vie; posteritatea l-a considerat drept „strămoșul vinurilor spaniole și al celor din Champagne, din Burgundia și din Ungaria“. La Syrmia, în apropierea Dunării, cade victimă a politicii sale de prosperitate pacifică.

După Ilirii Carus și Carinus, urmează Dioclețian (283-305), considerat „ultimul roman“ și innoitorul imperiului. Inspirat și el de „genius Illyrici“, n-a fost numai ale-

sul plebei indolente din Capitală, ci și purtătorul politicii romane, bazată în acel moment pe Iliria. Legiunile sale din Sud-Est răzbuiau înfrângerile romane de pe frontul oriental; dată fiind importanța militară a acestei regiuni relativ limitate, ea a fost echivalată din punct de vedere juridic cu celelalte trei mari prefecturi ale imperiului. Din Iliria se trage noul șir de împărați: Maximinus, Constantius, „Chlorus“, Galerius, Daia, Severus și Licinus. E probabil că tot din Iliria vine noțiunea de „militia“ și noul sistem economic al prețurilor fixe.

E adevărat că „dinastia artificială“ a lui Dioclețian a fost distrusă de doi fii de împărați proveniți din mame siriene, Maxentius și Constantin; acesta din urmă ajunge unul din cei mai vestiți împărați (303-337). Imperiul creștin, creat de el, va domina Europa mai bine de un mileniu și jumătate. El este întemeietorul orașului Constantinopol, cel mai important oraș din lume după Roma, ca „expresie și cunună de lauri a Illyricumului“. Moneda sa „solidus“ rămâne stabilă până în vremea cruciadelor, supraviețuind apoi în denumirile de „soldat“, „sous“ (fr.) și „soldo“ (it.). Dorința lui Constantin a fost de a atribui Iliriei o poziție de „arbitru“, lăsând-o moștenire nepotului său Dalmatius, și nu fiilor săi, cu scopul de a evita astfel luptele pentru succesiune. Acest proiect nu s-a realizat însă din cauza unei răscoale, iar „treimea“ dorită de armată, adică o conducere solidară a celor trei fii ai săi, a devenit irealizabilă, fără ca totuși poziția militară dominantă a Iliriei să fie compromisă. Grație împărțirii acestei prefecturi, Constans a eliminat pe Constantin II, dar s-a prăbușit în fața unui uzurpator germanic. După abdicarea pretendentului mesian Vetrano, Constantius II a ajuns stăpân pe întreg imperiul și a însărcinat pe Caesar Iulianus să salveze Galia (357-363). Aceasta a ridicat Parisul la rangul de centru militar și politic al Galiei. După ce acest reacționar păgân, ul-

timul dintre Constantini, a murit într-o campanie victorioasă împotriva Sassanizilor, prietenul său Iovianus a renunțat la cuceririle făcute. Rudele sale Procopius și Marcellus au murit; o adevărată tragedie tracă. Totuși poziția Sud-Estului rămâne dominantă prin venirea împăraților panonieni. Valentinianus I (364-375) restabilește frontiera la Rin, însă construcțiile sale militare nu se compară cu cele ale lui Augustus.

Anul 378 este fatal pentru imperiu: moare Valentinianus, apoi fratele său Valens cade pe câmpul de luptă de la Adrianopole și începe migrația popoarelor. După înfrângerea de la Adrianopole, Gratianus, fiul lui Valentinianus, abdică și este proclamat în locul său un împărat de origine spaniolă, Teodosius. Acesta în dorința de a face față invaziei Goților în Iliria, recurge la Spanioli și la Germani, care lichidează la rândul lor pe Gratianus și pe Valentinianus II, și astfel ia sfârșit dinastia panoniană. E adevărat că Teodosius cel Mare ajunge, pentru scurt timp, împărat peste întregul imperiu (392-395), dar incapacitatea fiilor săi face ca scindarea imperiului roman în „Oriens“ și „Occidens“ să devină definitivă. Curtea imperiului occidental se va retrage la Ravenna, iar Orientul va fi dominat de femei și eunuci.

E de remarcat faptul că, în ciuda proastei guvernări a fiului și a nepotului lui Teodosius și a invaziei Goților și Hunilor, peninsula balcanică avea să dea în curând alți generali și împărați, noii salvatori ai Occidentului și Orientului. Constantinus III n-a mai putut restabili frontiera de pe Rin, dar a creat o linie de apărare, nu numai militară, ci și culturală, care a împiedecat germanizarea totală a Galiei. Soția sa, Galla Placidia, i-a dat un fiu, Valentinianus II, dar el va fi apărătorul Occidentului. Sufletul apărării romane era viteazul general Aetius, originar din Durostorum (424-454), care a reușit să împiedice invazia lui Atila. Dar după victoria de la câmpiile cataloniene, Valen-

tinianus II și-a închipuit că de acum înainte nu mai are nevoie de acest „ultim roman“, salvator al Galiei. Contemporanii săi spuneau că în felul acesta fiul Galiei Placidia își tăia singur mâna dreaptă, și într-adevăr această greșală criminală avea să-i piardă viața. În 456 Occidentul a rămas fără împărat; în legi apare doar numele lui Marcianus, împărat tracic din Orient (450-457) și bun general, care a pus capăt amenințărilor lui Atila. Ceea ce a rămas din imperiul occidental este guvernat de Constantinopol.

În timp ce Occidentul cade pradă triburilor germanice, Orientul rămâne relativ neatins. Leon cel Mare (457-475), ginerele lui Marcianus, este cel care numește ultimii împărați legitimi din Occident: pe cumnatul său Procopius Anthemius, pe ginerele lui, Valentinianus III, și pe Nepos, guvernatorul Dalmației. După moartea lui Leon, se naște un conflict între ginerii săi, isaurianul Tarasicodissa-Zenon și Basiliskos (care nu erau originari din Sud-Est). Tocmai atunci generalul panonian Ortes proclamă împărat pe tânărul său fiu Romulus, căruia i se spune în mod curent „ultimul împărat al Romei“, și care e forțat să abdice în curând. Odovakar își asumase doar titlul de „rege al germanilor din Italia“, iar Zenon, care îl numea „magister militum“ al imperiului, l-a înlocuit imediat cu gotul Theodorich, un „patricius“. Sud-Estul european a scăpat astfel de dinastia gotică, care durase mai bine de un secol, (376-488), și a început să se pregătească pentru o ultimă fază de restaurare romană.

Împărăteasa Ariadna, fiica lui Leon cel Mare și văduva lui Zenon, dorea să dea imperiului un „împărat roman și ortodox“; în acest scop l-a ales pe „silentarius“ Anastasius, originar din Dyrrhachium (Durazzo), dar poporul nu l-a considerat nici destul de roman, nici destul de ortodox. În consecință, trarul Vitalianus a atacat după aceea în trei rânduri Constantinopolul, și în cele din urmă imperiul a trecut din nou în mâna unor oa-

meni originari din Sud-Est: dardaianul Iustinus și nepotul său Iustinian.

Iată-ne deci ajunși la ultima perioadă dedominație traco-ilirică (517-610). Iustinian, care avusese o mare influență în timpul domniei unchiului și predecesorului său Iustinus, a fost considerat la rândul său „ultimul roman“. A fost fascinat de ideea restaurării unității imperiului, pe baza unității religioase și juridice; el poate fi considerat creatorul vieții juridice în Europa. Campaniile sale de reîntregire inițiate de generalul trac Belizarie au fost îndreptate contra vandalilor africani, a Ostrogoților din Italia și a Vizigoților din Spania. În 20 de ani (535-555) Marea Mediterană a redevenit un lac roman „usque ad utriusque oceani fines“. Elita armatei lui Iustinian provenea din ținuturile trace; un „numerus dacicus“ a pătruns la Roma, care avea să fie guvernată de aici înainte, ca un oraș de provincie, de către autoritățile imperiale de la Constantinopol, noua Romă. Totuși, la fel ca pe vremea lui Aurelian, această reîntregire a imperiului cerea un mare efort militar din partea Europei de Sud-Est și chiar multe sacrificii. Așa cum Aurelian, „restitutor orbis“, nu putuse recuceri Palmyra în Orient și Treves în Occident decât prin abandonarea Daciei, Iustinian, „recuperator orbis“, după ofensiva Sassanizilor persani (540) nu mai dispunea de trupe suficiente pentru a apăra linia de la Dunăre sau Haemus. Numeroase fortărețe făcute de el în această parte a Europei au servit doar ca adăpost populației locale traco-romane, când năvăleau barbarii.

Kuopalates Iustinus II (565-578), nepotul și succesorul lui Iustinian s-a găsit într-o situație încă mai delicată din cauza unui nou război cu Sassanizii (571-591); Longobarzii au putut cuceri jumătate din Italia creând astfel un nou front. Iustinus, care nu avea copii, când s-a îmbolnăvit, a lăsat urmaș pe trarul Tiberius Constantinus, numit

de istoricii contemporani „cel mai frumos dintre bărbați, care iubea pe toată lumea și era iubit de toți”. La rândul său Tiberius II a proclamat împărat pe ginerele său, Mauricius din Capadocia, care a pus capăt războiului cu Sassanizii și a încercat să restabilească frontierele de pe Dunăre, de mult timp depășite de barbari; dar ordinul dat de el către „praetor Europae”, de a lăsa armata în timpul iernii la nord de Dunăre, a provocat răscoala condusă de centurionul trac Fokas, dușman implacabil al aristocraților, al „viermilor” și al monophysitilor. Despre Fokas se spunea la Roma că este prieten cu Papa și că donase bisericii Panteonul. Pentru aceste merite s-a ridicat în onoarea lui ultima coloană din Forul roman. Era un ofițer subaltern, ca și primul împărat trac, Maximinus Thrax, și a avut același sfârșit ca acesta. După ce i s-au tăiat mâinile și testiculele și i s-a jupuit pielea, Fokas, ultimul împărat de origine tracă și cel din urmă apărător al sistemului lui Iustinian, a fost ars la Constantinopol, iar cenușa sa a fost aruncată în Bosfor (610).

Timp de 417 ani, adică de la victoria Severilor și până la Fokas (193-610), Traco-Ilirii au purtat pe umerii lor o greutate militară gigantică, demnă de Atlas; apărarea militară a imperiului roman șubrezit. Nu trebuie să uităm că spațiul traco-iliric reprezintă numai a șaptea parte a imperiului și a zecea parte din populația sa și că Traco-Ilirii defavorizați de împărații de altă origine sau de elemente de altă proveniență etnică, au fost mereu împiedicați să-și îndeplinească datoria. Cu toate acestea, Tracii și Ilirii au reușit să dea imperiului roman în 375 de ani, perioadă cuprinsă între cei doi „tirani” traci Maximinus Thrax și Fokas aproximativ 50-60 împărați sau anticezari; dintre aceștia 40 au fost împărați recunoscuți, ceea ce înseamnă jumătate din numărul împăraților romani legitimi. Chiar dacă

eliminăm fazele de criză, când au domnit împărați de altă origine, faza clasică traco-ilirică ocupă jumătate din istoria imperială a Romei (adică 300 din cei 600 de ani câți au trecut de la Tiberius I până la Tiberius al doilea). Am putea vorbi de o oarecare simetrie în gruparea acestor împărați traco-iliri. În mijlocul celor trei decenii de decadentă militară romană (238-268), apare cel de al doilea precursor, Decius; înainte și după cele șapte decenii teodosiene de germanizare, avem două blocuri aproape omogene; primul cuprinde pe cei 25 de împărați de la Claudius Gothicus până la Valens (268-378), iar al doilea pe cei 12 împărați de la Constantius III la Tiberius II (421-582). Aceste două „blocuri” de împărați traco-iliri au însemnat mai bine de un secol (110 ani), respectiv un secol și jumătate (161 de ani) de restaurare și reintegrare romană. Stabilitatea crescândă e dovedită de creșterea duratei medii a domniilor, de la 4 la 15 ani. Trei din cele patru dinastii creștine sunt indigene: Constantinienii, Pannonienii și Dardanienii, care au domnit 39 de ani, 28 de ani și respectiv 64 de ani.

Faza traco-ilirică a lăsat urme indelebile în istoria culturii europene, iar consecințele sfârșitului ei au fost de-a dreptul spectaculoase. Crizele au început în epocile intermediare, când au domnit împărați de origine ne-tracă Valerian, Teodosiu și Zeno; dispariția traco-ilirilor de pe scena mondială a însemnat o catastrofă, inaugurând epoca cunoscută sub numele de „evul mediu”. Spațiul iliro-trac era nu numai scutul imperiului („clypeus imperii”), ci și un element de coeziune bilingvă a celor două jumătăți ale lumii greco-romane. Consecințele distrugerii acestui scut și ale dezmembrărilor ulterioare au fost considerabile. Bizanțul se izolează, Roma abandonată devine papală, Orientul începe să uite limba latină, iar Occidentul limba greacă. Urmările acestei sciuni a viitoarei Europe subzistă până azi.

În privința originii etnice a împăraților legitimi, izvoarele contemporane sunt insuficiente și imperfecte, astfel că, în general, ne permit doar supoziții. Dintre primii pretendenți dunăreni, Ingenus și Aemilianus sunt considerați africani, în schimb Filip Arabul („Arabs“) e numit și „Thraconites“. S-ar putea presupune că Septimius (272) și Iulianus Tyranus (284) erau de origine dalmată sau panonică. Burckhardt vorbea de originea „iliră“ a personalităților care au dominat această epocă, dar ceea ce el numea „ilir“ se referea nu numai la Iliria propriu-zisă, ci la întreg spațiul situat între Marea Adriatică și Marea Neagră. Uneori locul de naștere al acestor împărați este situat pe coastele mării, fie în „triunghiul iliric“ (Narona, Dioclea, Dyrrhachium), de unde se trag Carus, Dioclețian și Anastasius, fie la Constantinopol, unde s-a născut Iulian Apostatul (332). Alte ori e vorba de sate pe lângă coastă, ca de exemplu satul din Dobrogea

de azi unde se pare că s-a născut Maximinus Thrax, sau Durostor și Zaldapa, locul de origine al lui Aetius și Vitalian. Dar centrul de gravitate îl găsim, fără îndoială, în interior, departe de coastele elenizate ale Peninsulei balcanice. Astfel Decius s-a născut la Budalia, lângă Sirmium, azi (Di)mitrovica, iar Aurelian, Probus, Constantius II și Gratian la Sirmium; Iovian s-a născut la Singidunum, iar la Cibalae-Svilaja, unde au avut loc bătălii celebre, s-au născut cei doi Valentinieni; la Naissus (Niș-ul de azi), în Serbia, s-au născut Constantin cel Mare și Constantius III. Romulianum, localitatea de naștere a lui Galerius, a fost situată de unii în apropiere de Serdica (Sofia), iar de alții lângă Vidin. Despre Bederiana și Tauresium se crede că se aflau în apropiere de Niș, de Bader sau de Taor (unde s-au născut Iustinus și Iustinianus); în sfârșit, Germaneia, de unde se trage Belizarie, era la Dupnica, astăzi Dimitrov. (va urma)

ALEXANDRU RANDA

În una din după mesele de noiembrie, mai precis la 24.XI.1975, a dispărut pe neașteptate Doctorul Alexandru Randa, profesor la Universitatea din Salzburg și Directorul Institutului de Istorie universală din același oraș, o autoritate notorie în lumea științifică-istorică, socotit unul dintre cei mai mari tracologi din zilele noastre. Descendent al unei vechi familii românești (se trage din Cantacuzini, având ca străbunică pe Alexandra Vorniceasa), el și-a petrecut copilăria și tinerețea în Bucovina românească, la moșia lor de la Ocna, și la Cernăuți. Tot aici urmează studiile secundare și universitare, luându-și doctoratul în drept (1932) și în litere (1937). Disertația sa „Goticul în Moldova“ a fost mult apreciată, mai ales în străinătate. După o perioadă grea și tulburătoare din viața sa, în timpul celui de al doilea război mondial, Alexandru Randa se stabilește în Austria, la Salzburg, unde desfășoară o bogată activitate științifică.

Începând cu anul 1960, se dedică studiilor spaniole, consultând arhivele mai multor orașe din Spania, în special la Simancas și Sevilla, pe urma cărora va publica o serie de valoroase studii spaniole, iar Universitatea Alcalá de Henares din Madrid îi va acorda supremul titlu de „doctor honoris causa“, o recunoaștere oficială a valorii științifice a operei sale. În același timp, „Real Academia de la Historia“ din Madrid, îl va chema în rândurile ei, alegându-l ca membru titular al acestui mare for științific. De acum înainte, regretatul profesor Dr. Randa va avea parte de multe onoruri și recunoașteri științifice în Austria și în străinătate, devenind membru al mai multor Societăți de specialitate. Este permanent solicitat să conferențieze în cadrul diverselor Universități, Academii, etc., de la un capăt la

altul al Europei și în Africa. N-a ocolit nici odată patria sa de origine, fiind deseori invitatul Bucureștiului, unde, după cum îmi spunea, venea cu bucurie și chiar cu emoție. În 1974, pentru meritele sale deosebite, Președintele Austriei îi acordă „Crucea de onoare pentru știință și artă, Clasa I-a.

Opera sa istorică este foarte vastă și de o mare erudiție, în care trecutul neamului nostru ocupă un loc de cinste. Din marele număr de lucrări ne oprim doar la două, care vor fi suficiente pentru conturarea figurii lui de mare cărturar. Prima e o „*Istorie universală*“ în 4 volume mari, care are meritul deosebit de a da o nouă viziune studiului istoriei, renunțând la împărțirea tradițională a materialului în „Antichitate, Evul mediu, Epoca nouă“, preferând împărțirea pe cicluri de cultură. Ea culminează cu un „Tablou de ansamblu asupra omenirii“, căci autorul a vrut să depășească valoarea lexicografică a ei, și să dea o privire sintetică asupra religiei, istoriei spirituale, muzicii și artei, evoluției sociale și economice, istoriei militare și politice, lucru care i-a reușit pe deplin, căci în numai 6 ani, opera a ajuns la a patra ediție. A doua lucrare se întitulează „*Pro Republica Christiana*“, un studiu de o mare întindere, în care arată rolul jucat de poporul român în lupta contra semilunei, evocând și legendara figură a lui Mihai Viteazul, pentru care nutrea o sinceră admirație. Autorul folosește aici un bogat material înedit, cules din bibliotecile și arhivele din țară.

Moartea fulgerătoare l-a smuls pe savantul profesor Alexandru Randa din mijlocul lucrărilor sale, a conferințelor pe care le pregătea ca să fie ținute în diverse orașe ale Europei, a cursurilor universitare, ș.a. Prin el am pierdut un mare prieten și apărător al cauzei românești. (M. HAIVAS)